

LES FORTIFICACIONS DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA A PREMIÀ DE MAR: ELS ANYS PASSEN PER A TOTHOM

INTRODUCCIÓ

Per trobar els orígens de la recerca dels búnquers, fortificacions, fortins o casamates de la costa del Maresme, cal anar a l'any 1985. El 16 de novembre d'aquell any, en Joan Carles Alay i l'Albert Freixa van iniciar la tasca recurrent el tram entre Montgat i Premià de Mar¹. La documentació no va ser molt acurada i, pràcticament, es limitaren a prendre unes poques notes i a fotografiar-los. Fins gairebé quatre anys més tard, el 19 d'abril de 1989, no es va realitzar el segon tram, de Premià de Mar fins a Vilassar de Mar. Durant aquest recorregut es van filmar les fortificacions, tant l'exterior com l'interior, quan eren accessibles. Aquesta primera prospecció va finalitzar amb el tram que va de Vilassar de Mar fins a Mataró.

L'any 1998 es va reprendre aquest projecte que havia quedat interromput i entre els mesos de novembre de l'any 1998 i juny de 1999 vam recórrer la costa del Maresme, des de Montgat fins a la desembocadura de la Tordera, per tal de documentar, inventariar i ubicar aquestes fortificacions construïdes durant la Guerra Civil espanyola (1936-39). El mateix mes de novembre de 1998, presentàvem el projecte en aquest fòrum per tal de donar-lo a conèixer a part de la comunitat científica de la comarca² i demanàvem literalment «col·laboració de tots vosaltres, ja que un dels primers objectius que ens hem plantejat preveu la possibilitat de trobar testimonis bé directes o, en el pitjor dels casos, indirectes, de primer ordre, que hagin viscut o coneguin algun fet relacionat amb la construcció o ús d'aquests búnquers»³. Catorze anys després encara estem esperant, però, com que tenim molta paciència, no ens fa res. El que sí hem vist és que darrerament hi ha hagut altres investigadors que s'han animat en aquesta línia de recerca i han presentat, en aquesta mateixa trobada, comunicacions relacionades amb els búnquers de les seves respectives poblacions. És el cas del grup de búnquers d'Arenys de Mar⁴, o d'en Jordi Amat (2011)⁵. El Centre d'Estudis Vilassarencs també ha presentat alguna comunicació en trobades comarcals⁶. Aquest fenomen ens demostra que, des de la nostra iniciativa, l'interès per uns elements que fins aleshores havien restat en l'anonimat ha augmentat considerablement, la qual cosa ens satisfà profundament. També veurem com algun

ajuntament s'ha fet ressò de la necessitat de protegir-los urbanísticament i, en algun cas, s'ha plantejat la incorporació de plafons informatius.

Malgrat aquests petits progressos, el nostre estudi s'ha hagut d'adaptar a les necessitats terrenals dels seus promotors, és a dir, nosaltres, i canvis de feina i vicissituds diverses han demorat excessivament el seu desenvolupament. La recerca en aquest país, com molt bé sabeu tots els que esteu aquí, no és una prioritat política. Aquest retard en l'elaboració del nostre projecte, que té un abast global, del tot necessari, ens ha motivat a publicar la part relacionada amb el municipi de Premià de Mar, tot i que en el seu moment ja es va fer un petit tast⁷.

ELS BÚNQUERS DE PREMIÀ DE MAR

Dins el terme municipal de Premià de Mar s'han documentat, fins al moment, quatre fortificacions o búnquers construïts durant la Guerra Civil, que es corresponen amb els números PRM010, PRM011, PRM012 i PRM013 del nostre inventari. D'aquests, només se'n conserven tres, ja que el PRM012 es va destruir l'any 1992, però varem poder-ne documentar algunes restes. La morfologia d'aquestes quatre construccions correspon a tipus ben diversos.

Els búnquers amb els números PRM010 i PRM011 són els que estan situats més a ponent, protegint l'edifici del canvi d'agulles de l'estació de ferrocarril, actualment desapareguda. Es troben adossats a la paret de contenció construïda per terraplenar els terrenys destinats a la via del tren i protegir-la. A causa de l'existència del canvi d'agulles, la paret sobresortia i els búnquers es van construir un a cada costat d'aquest sortint, quedant l'edifici ferroviari al mig. Són de planta trapezoïdal, amb dues espitlleres, una frontal, més petita (1 x 0'4 m) i una lateral (1'85 x 0'35 m). Tenen l'entrada per la part posterior i no estan comunicats entre ells. Les parets dels búnquers imiten la construcció del ferrocarril per integrar-s'hi i camuflar-se.

En el Pla de l'Ós hi havia un altre búnquer (PRM012) que es va destruir l'any 1992; per fotos, podem veure que es tractava del tipus de planta quadrangular amb el frontal arrodonit, del qual no tenim les mides, però per analogia amb altres d'iguals de la comarca tindria uns 3'5 x 4'5 metres. Tenia dues espitlleres, repartides de manera que obtingués un màxim angle de visió, estava adossat al mur de contenció del Pla de l'Ós i era de formigó armat. Durant les prospeccions de l'any 1998 encara vam poder documentar alguna resta aïllada damunt la sorra de la platja.

El quart i darrer búnquer documentat a Premià de Mar (PRM013) està ubicat enfront de la confluència entre la carretera Nacional II i la carretera de Vilassar de Dalt (BV-5023), davant el conjunt de cases que es coneix com a cases barates. Actualment, està completament colgat i només és visible la part exterior de la coberta, que és trepitjada constantment per vianants, ciclistes i altres usuaris del

passeig Marítim. Les dades que tenim es van obtenir a la prospecció de l'any 1998, quan encara es podia observar la part frontal i la planta rectangular de la construcció, que feia 7'6 x 5'5 metres. A la part frontal es podien observar dues petites espitlleres de 50 cm de llargada. Per fotografies anteriors, sabem que en els laterals també hi havia espitlleres i que l'entrada estava en el lateral de llevant, protegida per un mur. Cal suposar que el seu interior es conserva força intacte, però és difícil imaginar que algun dia es pugui comprovar.

Com podem veure, l'estat de conservació d'aquestes estructures és força precari i que se n'hagi conservat alguna només respon a la casualitat i, en algun cas, a la solidesa de la seva construcció. Quan es va arreglar el passeig Marítim, en algun municipi com El Masnou, es va preferir deixar-lo enmig del pas a enderrocar-lo, però, evidentment, no va ser per sensibilitat patrimonial sinó per comoditat pressupostària, ja que en altres casos s'hi van instal·lar dutxes al damunt.

Dels quatre búnquers premianencs, els únics visibles són els dos del canvi d'agulles, el seu estat de conservació és regular, ja que tenen afectacions estructurals com el descalçament de la fonamentació per l'acció del mar i han patit agressions i restitucions amb criteris dubtosos, a banda dels grafitis i altres actes vandàlics.

QUÈ EN SABEM, DELS BÚNQUERS DE PREMIÀ DE MAR?

Sobre la construcció d'aquestes fortificacions, se n'han dit algunes coses i no sempre amb el rigor necessari. Sabem que la tipologia d'aquests búnquers és molt diversa i que es va realitzar com a mínim en dues fases: una primera més improvisada i una segona dirigida per l'exèrcit regular, concretament pel cos d'enginyers.⁸ En el cas de Premià de Mar, tenim algunes dades que ens poden ajudar a comprendre millor com anava la cosa.

En data de febrer de 1937, el Consell Municipal de Premià de Mar publica l'anunci de la Comissió de reclutament de personal per a fortificacions de guerra, segons la qual «assabenta a tots els ciutadans compresos en la mobilització general últimament decretada, que per imperatius de necessitat de guerra i defensa es trobaven en l'obligació ineludible de complir una o varies jornades de treball de sis hores cada una quan així fossin requerits, mitjançant la presentació d'una tarja numerada, la qual es deurà entregar a petició de qualsevol dels companys que formen la Comissió; a l'efecte de què se li avaluï degudament quan estigui complint la jornada» i continua dient: «La Generalitat de Catalunya, al ordenar aquests treballs de fortificació, fa constar les sancions de guerra que recauen sobre els ciutadans que per llur obra antirevolucionària intentessin escatimar el seu concurs, o bé per subterfugis mal intencionats busquessin evadir-se'n, a l'objecte de no presentar-se quan així se li ordeni ... Per això, la Comissió assabenta a tothom que impecablement, sia qui sia, de no presentar-se quan se'l requereixi recorrirà

a les sancions esmentades...». També explica que, periòdicament, s'exposaran en el Consell Municipal les llistes completes, especificant nom i dies, en el qual s'ha complert la jornada «a l'efecte que hom pugui comprovar de què ningú és objecte de privilegi, el qual li permeti la possibilitat de no complir amb el deure sagrat que necessita de tots i, que per tant, tothom deu haver-hi de portar l'esforç que se li senyali». També disposem d'una d'aquestes targetes de treball obligatori on hi ha un número d'identificació, el nom del ciutadà i la seva adreça.⁹ Sabem, per informació oral de Maria Teresa Riera Estrada¹⁰, que el seu pare, Andreu Estrada i Blanch, havia treballat en el búnquer del Pla de l'Ós. Ens diu que «el Comitè local el va fer anar a treballar». Segurament, amb el mateix sistema de llistes i targetes. Per tant, de treball voluntari, res de res; ho podies fer convençut per uns ideals, però, si no els comparties, ho feies a la força. Així doncs, hem documentat que en la construcció d'aquestes defenses hi van participar civils, tant de forma voluntària com obligada, i militars.

Pel que fa a l'armament i les funcions que feien, cal assenyalar que únicament els búnquers situats a la Torre dels Encantats (Arenys de Mar) tenien armament pesat. Josep Arbiell, de la quinta del 36, el van destinar al cos d'artillers de Mataró i després va estar al cos de guàrdia dels quatre búnquers de la Torre dels Encantats. Ens explicava que tenien un canó de 9 mm i 8 quilòmetres d'abast. Era un model de la Primera Guerra Mundial que feia molt de fum i que podia fer ben poca cosa davant els vaixells enemics, els canons dels quals tenien un major abast¹¹. La resta de búnquers, com és el cas dels de Premià de Mar, només estaven preparats per a metralladores. El seu objectiu era de vigilància de punts estratègics, com infraestructures ferroviàries o portuàries i possibles connexions cap a l'interior. Les principals rieres estaven controlades amb un búnquer al costat.

ESTAT DE LA QÜESTIÓ CATORZE ANYS DESPRÉS DE L'INICI DEL PROJECTE DE RECERCA

Els tres búnquers de Premià de Mar que han sobreviscut d'una manera o altra a les vicissituds urbanístiques dels darrers setanta anys, han estat catalogats per l'Ajuntament de Premià de Mar com a Béns Culturals d'Interès Local (BCIL)¹². Estan inclosos en el Catàleg de Béns protegits del Pla d'Ordenació Urbanística Municipal de Premià de Mar (POUM), aprovat el juliol del 2010, amb les identificacions de B1, B2 i B3.

Però el camí per arribar fins aquest punt ha estat ple de despropòsits. Fixeu-vos que l'any 1992 es va destruir per complet el del Pla de l'Ós i que el PRM013, situat davant la carretera de Vilassar de Dalt, es troba completament colgat i pel seu damunt passa la senda del passeig Marítim. Els únics visibles són els del canvi d'agulles.

Aquests es van salvar, l'any 2001, d'un acte de vandalisme institucional gràcies a la protesta de veïns de Premià de Mar, ja que el Ministerio de Fomento,

a través de la Demarcació de Costes, hi havia projectat construir una escullera i una senda, des del Masnou fins a Premià de Mar, que afectava directament aquests búnquers, ja que preveïen la construcció de dues rampes d'accés al sostre i convertir-los en miradors i la instal·lació de dues dutxes. Quan s'havia malmès part de la barana que unia els dos búnquers i el talús del PRM010, l'Associació de Veïns del Barri del Gas se'n va adonar i va aconseguir parar les obres gràcies a la Societat Catalana d'Arqueologia, al ressò mediàtic i a la voluntat del regidor municipal de Medi Ambient, Joan Antoni Sòria (ICV). Per contra, l'actitud del regidor d'Obres i Infraestructures, Pere Clarabuch (PSC) va ser totalment hostil i prepotent, atribuint els fets a afany de protagonisme del grup d'ICV. Per a Pere Clarabuch, «el més important a Premià de Mar és que es faci un bon passeig de quinze metres, digne i maco»¹³. Si no fos perquè aquest tipus de persones, insensibles a la cultura i al patrimoni del seu propi país i poc cultivades en camps com l'art, la història, la filosofia, el pensament o les lletres en general, són les que sovint tenen la potestat de decidir i manegar la *res publica*, seria digne d'una comèdia d'Artur Sullivan i W. S. Gilbert¹⁴. Un informe d'un tècnic municipal de cultura¹⁵ recomanava la reconstrucció de la part malmesa i la protecció legal de tot el conjunt, «atès que el mur que uneix els búnquers ha estat parcialment enderrocat, proposem de refer-lo, amb la mateixa tècnica i materials que la resta per tal de no trencar l'harmonia existent». Han hagut de passar uns quants anys per a la protecció legal i per a la protecció física es van tancar els accessos, es va reconstruir la barana malmesa i es van arrebossar sense tenir en compte la tipologia constructiva ni els materials adequats, malgrat les recomanacions del tècnic. Al poc temps estaven tots els murs grafitats, no existeix cap manteniment i el deteriorament és el mateix que en el cas de no haver estat declarats Béns Culturals d'Interès Local. Tampoc existeix cap projecte de restauració i restitució social similar al de l'Ajuntament de Santa Susanna amb el búnquer de la platja de les Dunes, que també fou declarat BCIL l'any 2008.

CONCLUSIONS

Com hem pogut veure amb aquesta exposició, catorze anys després d'iniciar el projecte de recerca dels búnquers del litoral del Maresme, s'ha vist un lleuger increment de l'interès per aquest patrimoni, sobretot, a nivell d'investigadors i de mitjans de comunicació. Ha anat acompanyat, gràcies al Memorial Democràtic que ha impulsat una sèrie de projectes de restitució de la memòria històrica, d'un creixent interès social. Però, pel que fa als búnquers del Maresme, continuen el seu lent però inexorable procés de deteriorament, estiguin protegits per la legislació patrimonial o no. En tota la comarca, els únics que tenen la consideració de Béns Culturals d'Interès Local (BCIL) són els de Premià de Mar i el de Santa Susanna; els d'Arenys de Mar i els de Mataró estan en procés d'incorporar-se al Catàleg, però caldrà veure sota quina figura legal. I, com hem vist en el cas de Premià de Mar, que tinguin una figura de protecció legal no els estalvia el deteriorament provocat per l'abandó en què es troben. Altres ajuntaments han estat més contundents, optant per soterrar-los, construir-hi dutxes al damunt o,

en el cas de Cabrera de Mar, enderrocar-los¹⁶. Si hi ha hagut algun projecte de restitució social ha estat molt puntual, com el cas de Santa Susanna. Tampoc hi ha cap ajuda per culminar la recerca iniciada. Per tant, hem de suposar que el final d'aquestes construccions cada dia és més a prop i, quan ja no en quedi cap, farem com fem sempre en aquest país: lamentar-nos.

Jordi Montlló
Tècnic en patrimoni cultural

Joan Carles Alay
Societat Catalana d'Arqueologia

NOTES

- 1.- Amb anterioritat, el juliol de 1980, en Joan Carles Alay havia fotografiat la majoria d'aquestes fortificacions en el transcurs d'un recorregut a peu per la costa. En concret, els de Premià de Mar es van fotografiar el 10 de juliol de 1980.
- 2.- JORDI MONTLLÓ i JOAN CARLES ALAY, «Els búnquers del litoral del Maresme. Un element patrimonial a punt de desaparèixer», *XV Sessió d'Estudis Mataronins*, Museu Arxiu de Santa Maria (Mataró 1999), 33-35.
- 3.- *Obra citada*, 33.
- 4.- Veure «Els búnquers de la Torre dels Encantats», *XXVII Sessió d'Estudis Mataronins*, 20 de novembre de 2010, o «Els búnquers del Cavaió (Arenys de Mar)», *XXVI Sessió d'Estudis Mataronins*, 28 de novembre de 2009, o «Els búnquers de la platja de la musclera (Arenys de Mar)», *XXV Sessió d'Estudis Mataronins*, 29 de novembre de 2008.
- 5.- JORDI AMAT, «El búnquer a la platja de les Dunes de Santa Susanna (1938)», *XXVII Sessió d'Estudis Mataronins*, 20 de novembre de 2010 (Mataró (2011), 29-31.
- 6.- ALEIX SERRANO i DANIEL SIRERA, «El búnquer de la platja de la Mar Xica de Vilassar de Mar. Un exemple paradigmàtic de la precarietat dels búnquers maresmenecs», *V Trobada d'Entitats de Recerca Local del Maresme* (Vilassar de Dalt, 3 de desembre de 2011). Inèdit.
- 7.- JORDI MONTLLÓ BOLART, «Els búnquers del litoral del Maresme, un treball en curs», a JORDI AMAT, *Premià de Mar, 1931-1945... república, Guerra Civil i Primer franquisme*, editorial El Clavell (2001), 270-273.
- 8.- Entrevista a Josep Arbiell Ribera, 2 de febrer de 1998.
- 9.- Tant el ban de la Comissió com la targeta estaven en el Museu Municipal de l'Estampació, d'on vaig poder-ne fer fotocòpies. Actualment, aquesta documentació ha desaparegut, excepte per a una persona, evidentment.

- 10.- Entrevista realitzada el 23 de gener de 1998.
- 11.- Entrevista realitzada el 2 de febrer de 1998.
- 12.- Llei 9/1993 del Patrimoni Cultural català.
- 13.- *El Punt*, 23 de novembre de 2001, 6.
- 14.- Autors, entre d'altres obres, del *Mikado*.
- 15.- Informe facilitat per Ramon Coll.
- 16.- *El Punt*, 2 de març de 2002 i 11 de maig de 2001.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- AMAT, Jordi (2011), «El búnquer a la platja de les dunes de Santa Susanna (1938)», *XXVII Sessió d'Estudis Mataronins*, 20 de novembre de 2010.
- GRUP BÚNQUERS D'ARENYS (2011), «Els búnquers de la Torre dels Encantats», *XXVII Sessió d'Estudis Mataronins*, 20 de novembre de 2010.
 – (2010) «Els búnquers del Cavaió (Arenys de Mar)», *XXVI Sessió d'Estudis Mataronins*, 28 de novembre de 2009.
 – (2009) «Els búnquers de la platja de la musclera (Arenys de Mar)», *XXV Sessió d'Estudis Mataronins*, 29 de novembre de 2008.
- MONTLLÓ, Jordi i ALAY, Joan Carles (1999), «Els búnquers del litoral del Maresme. Un element patrimonial a punt de desaparèixer», *XV Sessió d'Estudis Mataronins*, Museu Arxiu de Santa Maria (Mataró, 28 de novembre de 1998), 33-35.
- MONTLLÓ BOLART, Jordi (2001), «Els búnquers del litoral del Maresme, un treball en curs»; a AMAT, Jordi (2001) *Premià de Mar, 1931-1945 ... república, Guerra Civil i Primer franquisme*, editorial El Clavell, 270-273.
- SERRANO, Aleix i SIRERA, Daniel. «El búnquer de la platja de la Mar Xica de Vilassar de Mar. Un exemple paradigmàtic de la precarietat dels búnquers maresmencs», *V Trobada d'Entitats de Recerca Local del Maresme* (Vilassar de Dalt, 3 de desembre de 2011). Inèdit.

BIBLIOGRAFIA COMPLEMENTÀRIA

- BELLAVISTA, Josep M., DORDA, Joaquim i COLOMER, Margarida (2011). *Els fortins de la ciutat de Mataró*. Ajuntament de Mataró.
- COLL, Maria (2006), «Vestigis de formigó», *Report Maresme*, núm. 114 (novembre de 2006), Capgròs de Mataró, 98 a 105. Fotos de Sergio Ruiz.

Situació dels búnquers documentats a Premià de Mar.

Búnquers PRM011 i PRM010, any 1980. Foto Joan Carles Alay.

Aturen les obres al costat del búnquer de Premià de Mar arran de les queixes dels veïns

El regidor de Medi Ambient aposta per modificar el projecte, i el d'Obres ho troba «una ximpleria»

EMMA ANSOLA / Premià de Mar

● Les obres a la platja de ponent de Premià de Mar, concretament a la zona del búnquer, per construir el passeig entre el Masnou i Premià, han encès la protesta de veïns del

barri del Gas i la polèmica entre regidors del govern municipal de Premià. El regidor de Medi Ambient, Joan Antoni Sòria (IC-V), va demanar que s'aturessin les obres després de les queixes dels veïns perquè les màquines

havien enderrocat un barana que uneix les dues espitlleres del búnquer. En canvi, el regidor d'Obres i Infraestructures, Pere Clarabuch (PSC), qualifica el fet de «pèrdua de temps i d'afany de protagonisme d'IC-V».

Les obres van malmetre part de la barana que uneix les dues espitlleres del búnquer que hi ha a la platja de ponent de Premià de Mar. Aquesta situació va provocar les queixes dels veïns del barri del Gas que el dia 29 d'octubre van demanar que s'aturessin les obres i que s'aprofitessin els treballs que porta a terme el Ministeri de Foment per integrar el búnquer en el conjunt. Arran d'aquestes queixes, el regidor de Medi Ambient, Joan Antoni Sòria, d'IC-V, va anar el lloc dels fets i va demanar que s'aturessin les obres, alhora que es va avisar un arqueòleg perquè valorés la importància del monument. Des de llavors les obres en aquest indret estan aturades, tot i que la construcció del nou passeig marítim entre el Masnou i Premià de Mar, continuen metres més al sud. Sòria és del parer que si bé el projecte preveu preservar el búnquer també inclou una barana a la part superior amb l'objectiu que el sostre del búnquer es convertís en un mirador.

El regidor de Medi Ambient creu que, tot i que la barana és una part afegida, forma part de la història del ferrocarril que cal preservar i que es podria mantenir tenint en compte que el projecte en preveu una. Sòria aposta per la bona voluntat de totes les

El president i el secretari del barri del Gas mostren els desperfectes a la barana que uneix les dues espitlleres del búnquer. / E.A.

parts per tal que s'acordi una modificació del projecte. L'última paraula, però, la té la Demarcació de Costes, responsable de les obres del passeig i que té competències sobre el litoral.

Jordi Calviche, secretari de l'associació de veïns del barri del Gas, creu que el búnquer «té una construcció singular i un contingut històric que mereix una reflexió». Per això consideren que seria bo que s'aprofitessin les obres que està l'Estat per integrar-lo a l'entorn.

Clarabuch: «Són ganades de protagonisme»

E.A. / Premià de Mar

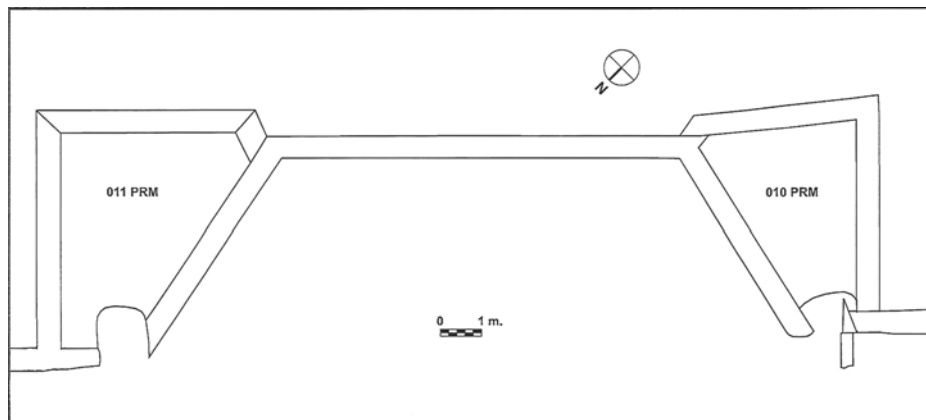
● Al regidor d'Obres i Infraestructures, Pere Clarabuch (PSC), l'ha sorprès molt la polèmica que han aixecat les obres prop del búnquer. Clarabuch creu que «s'ha muntat una tonteria» per una barana que no té cap importància, i assenyalava que el projecte assegura la conservació del búnquer. Clarabuch lamenta que el regidor de Medi Ambient no s'hagués mirat el projecte abans d'aturar les obres i atribueix a IC-V «ganades de protagonisme» en la problemàtica. Clarabuch, que confessa sentir-se empenyat per la importància que s'ha volgut donar al

tema, assegura que l'Ajuntament no té competències en el litoral i que per a l'administració municipal el projecte està bé tal com està amb el disseny d'un mirador amb una plataforma de fusta, i una barana més moderna. Pròximament, Clarabuch i el regidor d'Urbanisme, Manel Egea (IC-V), ensenyaran el projecte als veïns per garantir-los la preservació del búnquer. El projecte inclou dues rampes d'accés al sostre del búnquer convertit en mirador i la instal·lació de dues dutxes. «El més important a Premià de Mar és que es faci un bon passeig de quinze metres, digne i maco», diu Clarabuch.

Retall del diari *El Punt* del 3 de novembre de 2001.

Búnquers PRM010 i PRM011, any 2010. Foto Jordi Montlló.

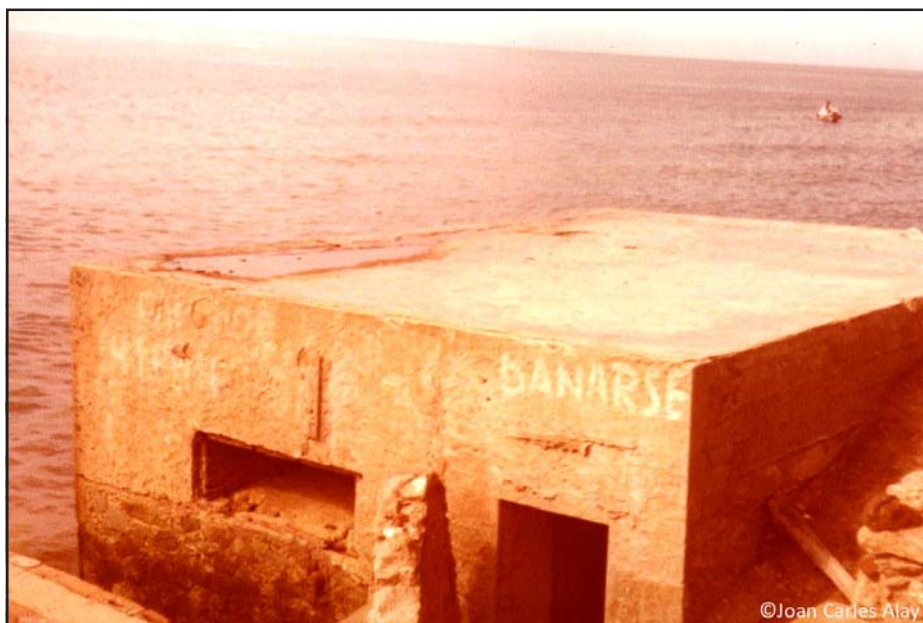
Planta dels búnquers PRM010 i PRM011. Autors Jordi Montlló i Ramon Coll.

Búnquers PRM012. Foto J. Llord.

Búnquer PRM012, any 1992. Foto Ramon Fàbregas.

Búnquer PRM013, any 1980. Foto Joan Carles Alay.

Búnquer PRM013, any 1998. Foto Jordi Montlló.

Búnquer PRM013, any 2010. Foto Jordi Montlló.